

1968, 5. březen, Praha. - Rozhovor šéfredaktora deníku *Práce* Ladislava Velenského s ředitelem Ekonomického ústavu ČSAV Otou Šikem, nazvaný *O pravdě v ekonomice i politice a skutečných zájmech pracujících*.

Lednové plénum ÚV KSC otevírá stavidla společenské aktivitě. Dává zelenou hledání pravdy, která je jedinečnou gruntovní základnou dalšího vývoje této socialistické společnosti.

Jistě; bez ní není možný ani jakýkoli pokrok, bez ní se nedá také ani vůbec lidsky žít...

... každému - jedinci, kolektivu i celému společenství lidí. A teď jsme právě u jednoho důležitého problému dneška. Lednové plénum otevřelo zatím jen ona stavidla této pravdě. Avšak vzhledem k určitému nedostatku úplných informací o tomto jednání, např. o stanoviscích jednotlivých členů ÚV, podle nichž by veřejnost mohla posoudit, za jaké zájmy se kdo postavil, může dojít k jisté její dezorientaci v těch či oněch otázkách.

Což je žádoucí napravit.

Bez pochyb. Proto jsme vás, soudruhu Šiku, pozvali k této besedě s našimi čtenáři. Někteří lidé, zaujímající dosud vysoké funkce v této společnosti, nazývají jiné členy ÚV KSC, mezi jiným zřejmě i vás, na veřejných vystoupeních přehnanými radikalisty.

To by se mne příliš nedotýkalo, kdyby...

kdyby zároveň netvrdili, že tito »radikalisté« chtějí jít v ekonomice cestou ukvapených rozhodnutí, jež by vedla ke snižování životní úrovně a k omezení dosavadních vymožeností. To je přece vážné obvinění, jež nelze ponechat bez odpovědi. Vždyť se týká i toho, jak důsledně se bude či nebude uplatňovat nová soustava sama.

Ano. To skutečně bez odpovědi nelze ponechat.

Jaké je tedy, soudruhu Šiku, vaše stanovisko?

Řeknu je zcela jednoznačně. Žádám ovšem vaše čtenáře o pochopení, že má odpověď bude obširnější. Nemohu a nechci si dovolit to, co dělají někteří jiní. Totiž, že z mnoha různých souvislostí vytrhnou jen jedinou a na jejím základě dojdou ke zcela falešným a zcela neoprávněným závěrům. Takový postup nemá nic společného se seriózním rozbořením věci a kdybychom tak postupovali ve vědě, v politice nebo v jiné oblasti, brzy bychom zplakali nad výdělkem. Koneckonců naše historie je toho v leckterých případech až příliš živým dokladem.

Naše čtenáře vaše odpovědi budou bezpochyby zajímat, i když budou obširnější. Když tohle za ně říkám, nemyslím si, že se mýlím.

Začněme u cen, to lidi nejvíce zajímá. Úroveň cen, vzájemné poměry mezi cenami jednotlivých druhů výrobků, to není věc libovůle, přání či možnosti nějakého mocenského nebo jiného odpovědného orgánu. Ve skutečnosti ceny vždycky vyjadřovaly a mohou jenom vyjadřovat určitou hodnotu zboží a služeb. Množství výrobků dodávané ročně na trh spolu s vykonanými službami mají určitou úhrnnou cenu. Ta nám pak musí stačit jednak na krytí výrobních nákladů, tedy na suroviny, materiál, energii apod., jednak se z ní musí krýt veškeré potřebné mzdové náklady a také ostatní potřeby společnosti. To znamená veškeré nevýrobní náklady, vše to, co společnost potřebuje na sociální zabezpečení, na lékařské služby, na zdravotní potřeby, na školství atd.

Dá se tedy zhruba říci, že čím víc budeme mít produktů, tím lépe budeme zabezpečovat potřeby společnosti?

Asi tak. Z těchto pro čtenáře možná trochu nudně znějících základních ekonomických poznatků musíme ovšem vyjít, abychom si přiblížili dnešní živé aktuální problémy. Nestací-li řekneme v určitých okamžicích růst produkce hradit všechny potřebné výrobní náklady včetně mezd a všechny ostatní nevýrobní potřeby společnosti, tak nastává rozporná situace. Buď budeme rychleji zvyšovat produkci, nebo musíme hledat, kde něco uspořit, které potřeby zmenšit, omezit, zabrzdit jejich vývoj, někdy i absolutně snížit.

Tento rozpor se projevil i v našem národním hospodářství. Ovšem vzhledem k našim původním otázkám je důležité vědět, kdy, v kterém období se tento rozpor mezi možnostmi výroby a uspokojováním potřeb společnosti projevil. Jaká je skutečnost?

Tato situace nevznikla ani v tomto roce, ani v minulém, kdy jsme přešli na novou soustavu řízení, ale už mnohem dříve. Pociťovali jsme ji už v letech 1957 a 1958. Tehdy jsme také hledali jakési východisko v jakési reorganizaci plánování a řízení. Jak každý ví, ta nám problém nevyřešila, byla to polovičatá opatření. Ale jaký byl závěr? Znovu se udělal krok zpět k ještě tužší centralizaci řízení. A tak přišla neblahá léta 1962 a 1963, kdy jsme už nejen nemohli zabezpečit nutný růst produkce na krytí potřeb, ale navíc se dokonce růst produkce zastavil a výše národního důchodu celkově klesla. Souvislost toho se životní úrovní je nabíledni. Musely se absolutně snížit nominální mzdy a jelikož přitom ještě vzrostly ceny, poklesly i reálné mzdy. A právě tento neblahý vývoj si vynutil hledání radikálnějších opatření v naší ekonomice. Takových, která by zabezpečila prospěšný růst výroby a životní úrovně. Pod těmito radikálními opatřeními mám na mysli novou soustavu, tedy souhrn určitých základních principů, kterými jsme měli zásadně změnit plánování i řízení výroby, v nichž byly základní příčiny neuspokojivého vývoje výroby.

Podle zákona za hříchy svých rodičů děti neodpovídají. Dá se tedy podle pravdy říci, že nová soustava dostala do vínku celý tento nepříznivý vývoj, za nějž nikterak nebyla odpovědná. A naopak byla povolána k tomu, aby jej zvrátila ve prospěch společnosti, tedy konkrétně i růstu životní úrovně.

Skutečně. Pro neinformovaného člověka je těžko pochopit, že dnešní potíže, skutečnost, že nemáme takový růst produkce, který by odpovídal vzniklým potřebám, a že tudíž dochází i k určitému vynucenému růstu cen, že příčiny toho leží tak daleko v minulosti. Nová soustava dostala nezáviděníhodnou úlohu celé toto neblahé dědictví napravit a odstranit příčiny, jež vedly k tak nedobrému stavu národního hospodářství. Není ovšem v jejích silách rázem, dejme tomu během jednoho roku, změnit celou situaci ve výrobě, která se po léta nepříznivě vyvíjela a vytvořila nesmírně závažný rozpor mezi výrobou a potřebami společnosti. A přitom dále potřeby lidí narůstají.

Chceme-li tedy řešit důsledky, musíme především řešit příčiny. To jest schopnost výroby produkovat levně, kvalitně a v dostatečném množství to, co společnost potřebuje. Tahle rovnice není-li dosud srozumitelná třeba hospodyním v domácnosti, měla by být snadno vypočitatelná pro lidi, kteří přece do kuchyně národního hospodářství dobře vidí?

Jistě, ale jak vidíte, je to nutné znovu a znovu vysvětlovat. Mohli jsme už totiž dříve rychleji a skutečně radikálněji reagovat na nepříznivý vývoj. Vyhlásili jsme např. třetí pětiletý plán, vypracovaný naprosto starým nesprávným způsobem. Pak jsme pětiletku v tichosti zlikvidovali. Ale málo platné, v této pětiletce se jen podpořily všechny nesprávné vývojové tendence národního hospodářství a zhoršovala se jeho nevýhodná struktura. Co tím mám na mysli? To, co se dnes nazývá populárně ocelovou koncepcí, nám nesmírně rozšířilo výrobu výrobních prostředků. Zároveň ovšem, ač to zní paradoxně, to vyvolalo obrovskou spotřebu materiálu a obrovskou spotřebu investic. Pro názornost uvedu příklad. Udělali jsme takové srovnávací propočty: Naše spotřeba energie na určitý objem finální produkce je ve srovnání s průmyslově vyspělými zeměmi značně nepříznivá. Je totiž dvojnásobně větší než v těchto zemích. Podobně je tomu i se spotřebou oceli. Máme opět až dvojnásobnou, někdy i více než dvojnásobnou spotřebu oceli na týž objem finální produkce. Takže jsme vytvořili takovou strukturu v národním hospodářství, která je svým způsobem skutečným kolotočem, výrobou pro výrobu. To jest, máme nadutou výrobu výrobních prostředků s opět nadutou spotřebou výrobních prostředků. To všechno je pochopitelně na úkor značně pomalejšího vývoje výroby spotřebního zboží a životní úrovně vůbec. A tato ocelová koncepce se bohužel po dlouhá léta znovu a znovu zesilovala tak, že by to s námi pomalu jednou mohlo dopadnout jako v pohádce o Neotesánkovi. Vyjedla by, kde by co bylo k snědku, a na lidi by zůstaly snad jen drobty. Je tedy snad každému myslícímu jasné, že tuto strukturu národního hospodářství nelze ani důsledně uplatňovanou novou soustavou změnit během jednoho roku. Navíc tato výroba pro výrobu potřebovala neustále více a více lidí, jimž se pochopitelně musely vyplácet mzdy. Takže jsme se dostávali do stále horší situace, kdy sice celkový objem mezd stoupá, zato je stále relativně méně a méně spotřebního zboží, za něž by bylo možné tyto mzdy směnít. A co se pak dělá? Začíná se brzdit růst mezd s tím odůvodněním, že máme nedostatek spotřebního zboží a služeb.

A tahle skutečnost se poslední léta stále před lidmi zakrývala. Dobře se pamatuji na různé výroky různých dělníků, jejichž stanoviska se ale shodovala v jednom - ať nám ti nahoře už jednou řeknou pravdu, jaká je, bez skrupulí, pak uděláme to, co se udělat má. Pořád se mluví o zvyšování životní úrovně, a my kolem sebe a na sobě vidíme něco jiného. Kde je tedy žába na prameni?

Ano, lidem je nutné podávat skutečnost, jaká je, a ne malovat straky na vrbě. Politik, který to dělá, který zakrývá fakta, se brzy dostane na scestí. Znovu se ale vraťme k základnímu problému. Z toho, co jsem řekl, se ukazuje, jak je nezbytné urychlovat strukturální změny tak, aby nám pomohly rychleji zvyšovat výrobu spotřebního zboží. Znamená to jednak rozšiřovat kapacity ve výrobě spotřebního zboží, v zemědělství apod., jednak i hledat cestu ke zvýšení výroby průmyslového spotřebního zboží v některých našich podnicích, které vyrábějí stroje i jiné výrobní prostředky. Tomu ekonomové říkají »mikrostrukturální změny«. Ty by nám bez zbytečně velkých investic pomohly zvýšit výrobu spotřebního zboží. A za třetí musíme hledat takové změny v naší výrobě, abychom případně přes zahraniční obchod mohli zvýšit dovoz potřebného spotřebního zboží. Jsem přesvědčen, že existují dosud nevyužité možnosti jistého zvýšení dovozu spotřebního zboží dokonce ze socialistických a z rozvojových zemí. Ovšem musíme se umět protlačit kvalitnějšími výrobky na kapitalistický trh a odtud pak spotřební zboží pro náš trh získávat. A jsme opět u jádra toho, oč usiluje nová soustava řízení. Aby se strukturální změny urychlily, aby kolektivy podniků více přemýšlely o výrobě právě toho, co nejvíc nyní potřebujeme, aby vyráběly na vyšší úrovni, kvalitněji a moderněji, potřebujeme silný ekonomický tlak na naše podniky.

Dovolte mi zase stručně se vrátit k úvodním otázkám našeho rozhovoru. Lidé říkají: My se ptáme na životní úroveň, na mzdy, na ceny a vy nám začínáte vykládat o strukturálních změnách, o kvalitě výroby a o ekonomickém tlaku na výrobu. Ale ono to skutečně jinak nejde. Onen ekonomický tlak má vytvořit situace, za nichž podniky nebudou moci tak snadno prodávat své tradičně vyráběné zboží. Má vytvořit stav, při kterém by nemohly říkat - máme vytiženou kapacitu, odběratelé nám trhají výrobky z rukou, takže nemůžeme nic dělat.

Jak vím ještě z učebnice mechaniky, každý tlak potřebuje síly, jež by jej vytvořily. Mají jej vytvořit změny v organizaci řízení národního hospodářství, či změny v používání ekonomických nástrojů, anebo obojí?

Obojí. Chce to jak určité změny organizační, přesněji řečeno institucionálního charakteru, tak i určité změny v používání ekonomických nástrojů. Řeknu to napřed obecněji. Stále až do této chvíle se dělá vlastně ochranářská politika všemi možnými subvencemi, dotacemi i přírážkami v oblasti zahraničního obchodu. Chráníme všechny zaostávající podniky, které nejsou technicky dostatečně vpředu, které vůbec neuvažují o nějakých pružnějších změnách výrobních programů, kvality výrobků atd. Dělá se také politika přerozdělování. To znamená berou se všechny ty subvence, přírážky, dotace na úkor dobrých podniků, tedy těch iniciativních, a financují se jimi ztráty, které trvale vyvolávají právě zaostávající podniky. Anebo na tyto subvence zaostávajícím doplácí sám spotřebitel. Po léta totiž dochází k určitému růstu cen, ač se proti němu oficiálně mluví, hartusí, dělají výzvy a mobilizuje se. Obrovské výdaje státu na výrobní spotřebu se přece musí z nějakého měšce brát. Jestliže nám je nestačí hradit produkce výroby, tak si to koneckonců vynucuje i určitý růst cen. Ať už se provádí oficiálně nebo méně oficiálně shora, nebo si jej skrytě prosazují podniky, to už je celkem jedno. A jak dlouho budeme tuhle politiku provozovat, tak dlouho se nebude ve výrobě nic měnit, tak dlouho si budou i ty nejzaostalejší podniky klidně žít a my na to všechno budeme doplácet svou životní úrovní.

Základním požadavkem tedy je tento ochranářský systém odbourávat. Aby mi bylo dobře rozuměno - nemůžeme jej odstranit ze dne na den, všechny subvence, dotace, přírážky okamžitě škrtnout, to by se mnohé podniky musely položit. Jednu věc ale musíme udělat okamžitě - totiž vyhlásit velmi cílevědomý program odbourávání těchto ochranářských opatření. A ten vyhlášen nikde nebyl. Žádný cíl, jak by se měly postupně snižovat přírážky a kdy dejme tomu zmizí vůbec v různých oborech, to nikde nebylo řečeno. Uvnitř oborů se dál přerozdělují prostředky, avšak dobrý podnik neví, jak dlouho bude muset doplácet na špatný a kdy vůbec tahle hra skončí. Čili je nutné rychleji rozvířít stojaté vody, ve kterých se každému zaostalému podniku dobře daří.

Soudruhu Šiku, mluvíme o přerozdělování důchodů, o tom, že se prakticky stále podporují zaostávající podniky na úkor dobře hospodařících, což jde nejen k jejich tíži, nýbrž i k tíži společnosti, občanů jako spotřebitelů. Ale tenhle systém si přece nemohly vytvořit podniky samy od sebe, ten zavedly do praxe ústřední státní a hospodářské orgány za podpory či možná iniciativy i politických orgánů. A jestliže je to tak, pak i v této řídicí oblasti jsou různé změny.

Ano změny nutné jsou. My, kteří jsme navrhovali novou soustavu, od začátku práce na ní jsme si byli vědomi, že resortní ministerstva musejí chtít nechtě obhajovat zájmy podniků, které spravují a za jejichž vývoj jsou odpovědna. Vyčítá-li se to někdy třeba ministrům a hledá-li se v tom nějaká jejich chyba nebo dokonce charakterové nedostatky, tak je to nesmysl. Pokud prostě máme resort, který je odpovědný za vývoj určitého výrobního odvětví, tak se bude snažit tuto svou výrobní sféru hájit, bojovat o to, aby dostala víc investic i víc pracovních sil. Bude pochopitelně mít i zájem na tom, aby neměla příliš těžký život, a nedivil bych se ani, kdyby jeho pracovníci měli zájem na určitém růstu cen výrobků svého odvětví. Čili resortní ministerstva chtě nechtě vyjadřují zájem té sféry, za jejíž vývoj jsou odpovědna.

Ale my potřebujeme v centru orgán, který by právě z opačné strany, z hlediska skutečného zájmu spotřebitelů působil na výrobu. Měl by být složen tedy z takových institucí a z takových lidí, kteří nejsou přímo odpovědni za ten či onen výrobní úsek. Budou proto zárukou, že v zájmu spotřebitelů, v zájmu trvalého zvyšování životní úrovně vytvoří co největší ekonomický tlak na podniky. Měl by tu tedy být orgán, který bude dělat tzv. protimonopolní politiku, který bude působit proti růstu cen, který bude dávat záruku, že se vypracuje plán odbourávání přírážek v oblasti zahraničního obchodu, který bude zabezpečovat odstranění subvencí, dotací atd. Chci zdůraznit - takový orgán, který to všechno bude dělat cílevědomě a ne nějak neuváženě, a my takový orgán dodnes nemáme, protože se v centru neuskutečnily potřebné institucionální změny. Ač jsme o to žádali, ač jsme o tom psali, ač jsme předkládali dobře vypracované návrhy, a to už od samého začátku prací na nové soustavě.

A tuhle skutečnost našim občanům nikdo dosud neřekl. Jistě by se za podobný návrh veřejnost postavila, vždyť vyjadřuje také jejich potřeby, jejich zájmy. Lidé nám do redakce píšou a ptají se - kdo, která instituce, který orgán tedy vlastně hájí zájmy spotřebitelů, kde máme hledat ochranu proti nadvládě dodavatelů, ať výrobců či obchodu.

Vidíte, a pak někdo chce tvrdit, že ve vrcholných orgánech zabránil jakýmsi snahám po živelnosti a po obnovování nekontrolovatelného trhu, který prý chtěla prosadit skupina vypracovávající novou soustavu řízení. Ale vždyť nic takového není pravda, nikdo zatím nebyl s to říci, ač byl k tomu vyzván, kde takové návrhy existují nebo kde vznikly. My o nich nevíme. Vždy jsme mluvili o tom, že je třeba vývoj trhu regulovat, že je třeba mít takové centrální řízení, které bude dělat hospodářskou politiku v zájmu spotřebitelů, tedy politiku protimonopolistickou. Ale to, co se naopak z našich návrhů od prvního dne odstraňovalo, to byly právě ty části, jež mluvily o nutnosti institucionálních změn, o nutnosti změn v kádrové politice, které mluvily o nutnosti změny celého společenského a politického klimatu. To byly podmínky pro to, aby mohla plně začít fungovat nová soustava, jejímž základním posláním bylo vytvořit nadvládu trhu spotřebitelů nad trhem dodavatelů.

Aby někdo nemohl říci, že mluvíte jen obecně, mohl byste uvést konkrétní příklad?

Ovšemže. V takzvané Žluté knize, kterou jsme vypracovali v pořadí jako druhou variantu nové soustavy řízení, byla celá kapitola o těchto společenských, politických a institucionálních podmínkách pro úspěšné fungování nové soustavy. Tato kapitola byla vyškrtuta a zpět už se nikdy nedostala. Zato tam nikdy nebyla ani kapitola, ani pasáž, ani dokonce odstavec, kde by byl nějaký požadavek na živelné působení trhu.

Zdůrazňuji znovu - centrum nevytvořilo institucionální záruky k vytváření ekonomického tlaku na podniky ani k vytváření nadvlády trhu spotřebitelů nad trhem dodavatelů.

Čili právě polovičitost řešení v uplatňování nové soustavy přispěla k živelnosti vývoje?

Dá se to tak říci. Doplácí na to nejen spotřebitelé, ale i podniky samy, protože nemají dostatečně volné pole pro svou podnikavost. Proto potřebujeme i další změny systému organizace a řízení výroby, a to přímo v chozrasčotní sféře.² Protože i tam došlo k určitému zkruslení, a řekl bych

až k znetvoření našich původních představ. My jsme sice vypracovali určitý návrh na vytvoření oborových ředitelství, avšak zároveň jsme předpokládali, že s tím bude spojena základní změna v centrálním řízení. Navíc jsme ovšem ani tohle nechápali jako nějakou šablonu, ale dokonce jsme zdůrazňovali, že by měly existovat i jiné formy sdružování podniků, například kombináty, volná sdružení a že by měly v některých oborech, kde je to možné, existovat skutečně samostatné a konkurenční podniky. A opět ani k jednomu, ani k druhému nedošlo.

Ale ještě k oborům. Došlo k úplné monopolizaci oborů a ona tak žádaná větší svoboda podniků, zejména v lehkém nebo ve spotřebním průmyslu, nenastala. I tam, kde jsou pro to vyslovené předpoklady. Proč by třeba v konfekčním průmyslu nemohly existovat dva vzájemně soupeřící podniky? Ať odběratelé mají možnost si vybrat toho lepšího. Totéž se týká například obuvního průmyslu, sklářského průmyslu atd. Tím by opět vznikl ekonomický tlak, o nějž nám jde, vyvolaný tentokrát skutečnou konkurencí doma, uvnitř našeho národního hospodářství.

*Jste tedy pro konkurenci uvnitř naší ekonomiky, tam kde je to účelné a prospěšné?
Na to jsem právě odpověděl, byť zhruba a jen názorně.*

Tak mám tedy další námět pro naši otevřenou diskusi. Někteří veřejní činitelé tvrdí, že nová soustava, jak oni říkají, dostatečně nesleduje zájmy dělníků. Mluvím o tom zcela záměrně, protože my jsme deníkem, jehož čtenáři jsou z velké většiny právě dělníci.

Kdo tohle o nové soustavě říká, měl by si uvědomit, že házet obecné pojmy do vzduchu bez serióznějšího zamyšlení a rozboru je laciná a ošidná politika. Celou novou soustavu jsme přece vypracovali proto, aby právě v zájmu všech pracujících, a tedy i dělníků, pomohla dostat národní hospodářství ze situace, do níž zabředlo. Aby se stala motorem stálého vzestupu výroby a životní úrovně. A to jsou známé věci. V dosažení tohoto cíle jí však brání právě ony různé polovičatosti a nedůslednosti.

V této souvislosti se chci zmínit o jedné důležité věci - o tom, zda a jak se mohl projevit hmotný zájem dělníků na uplatnění nové soustavy. Právě proto, že nová soustava se nepropracovala dovnitř podniků, závodů, provozů a dílen, dochází k tomu, že dosud jen menšina pracujících má o jejich cílech konkrétnější představu. Nám šlo o to, aby vznikl takový systém odměňování uvnitř podniků, který by spojil zájem každého pracovníka s vývojem důchodů celého podniku. Je-li tedy nyní takový stav, že iniciativní podniky doplácí na zaostalé, čímž se podlamuje jejich iniciativa, potom je to ještě horší uvnitř podniků. Tam pracovní kolektivy dílen vůbec přestávají chápat, oč v nové soustavě jde. Poukazují na to, že v mnohých oborech žádné prémie nedostávají, nebo skoro žádné, někde zase tvrdí pracující, že si to všechno rozdělují jen v řídicích štábech. S těmito a podobnými názory přicházejí ke mně mnozí dělníci, ba i celé skupiny. Jejich stanoviska pravděpodobně souvisejí s onou neblahou situací, která loni vznikla. Začalo se totiž z různých míst najednou křičet, že v podnicích příliš rychle rostou mzdy. Pak se ovšem později ve statistické zprávě za minulý rok ukázalo, že to vůbec nebylo tak hrozné a že ten křik okolo prvních projevů růstu mezd, zdá se, byl předčasný. Ovšem varovný prst se už jednou zvedl - mzdy nesmějí růst rychleji než produktivita práce! Z čehož se, žel, ve sféře resortního řízení udělal závěr zcela v duchu starých administrativních direktiv a vznikly staré známé mzdové normativy a mzdové stropy. Tohle pak dělníkům často bralo chuť na prosazení nové soustavy do života.

Je vpravdě škoda, že o vašem stanovisku se včas dělníci v závodech nedozvěděli. Byl jsem v té době v různých závodech a vím, jak pracovní kolektivy žehraly na toto příkaznictví a rozhořčeně poukazovaly na tyto staré metody řízení a omezování práv podniků.

Co by měl všechno člověk dělat? Já ovšem s lidmi v závodech cítím, dovedu se vžít do jejich stanoviska. Vidí tyto skutečnosti - staré mzdové stropy zůstaly, slibované prémie nebo podíly nedostali ve slibované míře, na druhé straně dochází k vzestupu cen. Nikdo jim nevysvětlí, že je to důsledek špatného vývoje hospodářství v minulosti. Oni tyto důsledky pocítují přece až dnes, a proto leckterí ztráceli důvěru v účinnost nové soustavy řízení.

Mluvili jsme o různých nedůslednostech v systému řízení národního hospodářství. Ale jsou hlavní příčiny jenom tam? Přece všichni dobře víme, že o základních otázkách naší ekonomiky se rozhodovalo jinde.

Ano, téhle otázce, chceme-li být důslední, se nelze vyhnout. Základní příčiny jsou v politické sféře, protože tam se rozhoduje o institucionálních změnách, protože tam se také rozhoduje o hospodářské politice. V této oblasti je třeba hledat začátky oné ochranné politiky, v této oblasti se začalo s varováním před přílišným růstem mezd a v ní byl dán podnět k obnovení mzdových stropů. Systém rozhodování v politických orgánech vedl k tomu, že se fakticky nerozvíjí dostatečně konkurence, že ceny neplní svou ekonomickou funkci a dochází jen k takovému nežádoucímu, řekl bych někdy až živelnému růstu cen. To znamená ne k tomu pohybu cen, jak jsme si představovali, totiž, že se sice ceny některých nedostatkových výrobků budou muset zvýšit, ale zato ceny jiných pod ekonomickým tlakem půjdou dolů. My jsme přece říkali, že jednou ze základních myšlenek nové soustavy je propojení všech cenových okruhů, to znamená maloobchodních, velkoobchodních i zahraničních cen. K ničemu takovému však nedošlo - ani k tzv. druhé etapě vývoje cen, která pomocí určitého pohybu cen měla vytvořit rychleji rovnováhu na trhu, vyrovnat nabídku a poptávku.

Jistou pečeť politické nedotknutelnosti měl, pokud vím, zejména monopol zahraničního obchodu.

To je skutečně mimořádná kapitola. Musíme konečně z našeho zahraničního obchodu vytvořit oblast, jejímž prostřednictvím dosáhneme co nejúčinnějšího ekonomického a konkurenčního tlaku na naši výrobu. Ale to znamená i zde institucionální změny, to znamená i zde dát možnost rozmanitým formám organizace, mnohem větší možnost výrobcům dostat se na zahraniční trhy jak při prodeji, tak při nákupu. Chce to také v této oblasti postupně odstranit ochranářství výroby. Ať každý podnik je nucen prodávat za ceny, které se opravdu na zahraničním trhu dají dosáhnout. Kdyby mu nestačily prostředky, necht' přijde se žádostí o pomoc. To je vždycky lepší, než aby měl předem všechno v kapse. Pak může centrální orgán říci: Já tě určitou dobu budu sanovat, ale ty se musíš v této dohodnuté době snažit vyrovnat se konkurenci.

Postaru chápaný monopol zahraničního obchodu vytváří také stav, že na mnohé naše zahraniční obchodní společnosti není dostatečný tlak. Výrobce se musí snadněji než dosud bez administrativních překážek dostávat na zahraniční trhy. Pak se také bude více snažit. Zatím skutečnost je taková, že v mnohých oborech, např. ve strojírenství, u velké masy srovnatelných výrobků dosahujeme poloviční nebo dokonce i menší ceny než zahraniční výrobci. To jsou samozřejmě tak velké ztráty, že musíme stůj co stůj uvažovat, jak rychleji změnit tento stav, protože jde i k tíži celé společnosti.

Byli bychom o značný krok kupředu, kdyby tedy nebylo určitých politických zábran. Měli bychom možnost rychleji měnit věci, dostat více spotřebního zboží na náš trh, rychleji rozvinout služby apod.

Lednové plénum ÚV KSČ na prvním místě zdůrazňovalo nutnost skutečné neformální demokracie. Byl jednou z příčin stavu, o němž jste hovořil, právě nedostatek možnosti svobodného střetávání názorů a stanovisek, z nichž by potom mělo zvítězit promyšlenější a lepší?

Proč se všechno nové a progresivní tak těžko uskutečňovalo, to je opravdu v tom, že už sama kritika v této oblasti se těžce prosazovala. V našich nejvyšších stranických a státních orgánech příliš převažovaly názory, že nejdou věci měnit rychleji, než se právě mění, že všechno musí mít takový průběh, jaký to právě má, že se to zkrátka lépe dělat nedá.

Označuje-li kdo snahu věci důsledně změnit od horšího k lepšímu za radikalismus, prosím, ať si poslouží. Slova jsou slova, ale fakta jsou fakta. Není nic horšího než staré nepořádky konzervovat, či z nich dokonce dělat svátost oltářní. Věci by se skutečně daly rychleji měnit, kdyby zde nebyly různé politické překážky ve formě silných konzervativních názorů a značného soustředění těchto konzervativních sil do vrcholných rozhodujících politických orgánů. Ovšem dnes, po lednovém plénu ÚV KSČ, je už možné mluvit trochu jinak, než jsme ještě nedávno mohli, to znamená optimističtěji.

Skutečně můžeme dnes mluvit optimističtěji. Leč konzervativismus, dají-li se tak nazvat ty přežilé metody řízení ekonomiky i politiky, má dosud hluboké kořeny. Bez jejich důsledné kritiky se

nevytvoří dost stabilní odrazový můstek pro nové. A pak - mnozí lidé dosud nejsou dostatečně informováni o tom, v čem byly základní chyby. Jak mohou posuzovat věci vlastníma očima a vlastním rozumem? To je přece jejich nezadatelné právo. Mohl byste tedy, soudruhu Šiku, objasnit, byť zhruba, tyto základní chyby?

Mluvíme o mnoha závažných problémech. Mnoho z těch věcí, o nichž jsme hovořili, by se dalo daleko dříve uskutečnit, kdyby se, řekněme si rovnou, i v nejvyšším stranickém orgánu neprosazovaly příliš jednostranné a značně subjektivistické názory. Sám ústřední výbor mohl těžko přicházet s novými naléhavými problémy. Většinou byl jen orgánem, který měl schvalovat, co připravilo předsednictvo. V předsednictvu se navíc rozhodovalo o tak obrovském množství detailních otázek, že je nemohlo se znalostí věci ani posoudit. Navíc se mnohdy nemohli členové předsednictva dostatečně připravit, ani dostatečně promyslet, ani snad přečíst všechny materiály. V tomto předsednictvu se prosazovala v neúměrné míře vůle hlavy strany.

Snad každý z vás má dnes dost zkušeností, aby věděl, že u jednotlivce, u něhož se koncentruje po mnoho let velká moc, může vzniknout značné sebevědomí a neochota přijímat jiné názory, než které sám zastává, určitá nevraživost na kritická vystoupení jiných apod. Taková osoba, ať má sebevětší znalosti, ať má jakýkoli charakter, musí v určitém okamžiku docházet k subjektivistickému rozhodování. Celý tento systém nedostatečné demokratičnosti ve straně, kdy ústřední výbor ve skutečnosti nebyl nejvyšším orgánem mezi sjezdy, měl za následek značné nedostatky v uplatňování vedoucí úlohy strany.

Strana, a to ani ne ústřední výbor, ale spíše předsednictvo, a dokonce často jen stranický aparát, přebíraly na sebe detailní rozhodování o věcech, o nichž měly rozhodovat jiné, příslušné řídicí orgány. V tomto stavu je třeba nakonec hledat základní příčinu toho, proč se věci tak těžko a pomalu řešily. Strana tedy nejenže prostřednictvím některých svých orgánů a aparátů přebírala rozhodování za jiné, ale vyvolala i skutečnou obezličku - neodpovědnost všech jiných řídicích orgánů. Každý - vláda, ministerstva, ba i nižší hospodářské orgány, představitelé masových organizací, předkládali svá rozhodnutí stranickým orgánům, které rozhodovaly s konečnou platností. To samozřejmě ze všech ostatních řídicích orgánů snímalo odpovědnost. Zároveň se tím vyvyšoval aparát nad volené orgány. Bylo to tedy takové uplatňování vedoucí úlohy strany, které velmi a velmi brzdilo řešení všech našich společenských problémů.

Vidíte, naše beseda začala hospodářskými problémy, životní úrovní, cenami, tím, co lidi nejvíce pálí, a v tomto řetězu se dostáváme k otázce, jak chápat vedoucí úlohu strany. Domnívám se, že odsud musíme začít věci řešit. Línii XIII. sjezdu chápu tak, že dává určité základní směry, východiska, ale život přináší nové a nové problémy, jejichž řešení sjezd nemohl předvídat a které nelze odsouvat.

Nyní, když konečně začíná strana věci řešit, když došlo k vážné kritice, a to i jednotlivých osob, které zastávaly zastaralé a přežilé názory, pak najednou dochází k jednomu absurdnímu jevu. Titíž lidé, na něž se soustředila kritika, chodí mezi dělníky a říkají, že radikalisté prosazující novou soustavu chtějí útočit na životní úroveň, na zájmy dělnické třídy, vidí všechno jenom ekonomickými očima apod.

Využívají zřejmě něčeho, oč se sami nepřičinili. Jiní vydobyli demokracii, ať tedy žije demokracie. Jiní vydobyli svobodu projevu, ať tedy žije svoboda projevu!

Zřejmě to tak bude. Ale to, co tito lidé říkají, to už je prostě demagogie. Avšak fakta, skutečnosti, o nichž jsme spolu mluvili, v této demagogii se utopit nemohou. Vždyť hledáme odvážná řešení v ekonomickém rozvoji právě proto, abychom mohli rychleji zvyšovat životní úroveň, a to i těch sociálně nejslabších, abychom dělníkům umožnili nejenom růst reálných mezd, ale zároveň zlidštili všechny životní podmínky, zkracovali pracovní dobu bez snížení výdělků, vybavovali závody novou technikou a nekonzervovali v nich nadměrnou intenzitu atd. atd. Věřím ve zdravý rozum lidí, že tohle pochopí. Věřím v to, že sami chtějí radikálněji odstraňovat chyby, jež se staly v minulosti.

Soudruhu Šiku, pamatuji se, že před Únorem vystupovali vedle sebe na veřejných shromážděních představitelé různých názorů i politických stanovisek. A tam před veřejností zdůvodňoval každý z nich svá stanoviska, aby lidé sami mohli posoudit, kdo má pravdu. Nebylo by něco podobného užitečné i dnes?

Jistě, bylo by to velmi užitečné.

A kdyby ti, kteří vás nazývají radikalisty, chtěli spolu s vámi vystoupit na takovém veřejném shromáždění a tam z očí do očí opakovat svá tvrzení, zúčastnil byste se takové diskuse?

V každém případě a velmi rád.

Práce, 5. března 1968, s. 4-5.